

ریت تے جدت داسمیل: ڈاکٹر نریش دی غزل

شبنم اسحاق، پی ایچ ڈی

اسسٹنٹ پروفیسر پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

ظہیر حسن وٹو، پی ایچ ڈی

اسسٹنٹ پروفیسر پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

Dr Naresh's Ghazal: A beautiful Blend of Tradition and Modernity

Shabnam Ishaq, PhD

Assistant Professor of Punjabi
Govt. College University, Lahore

Zaheer Hassan Watto, PhD

Assistant Professor of Punjabi
Govt. College University, Lahore

Abstract

Dr. Naresh is a professors of native language, however, this is not his complete introduction; he is also a fiction writer, poet and critic. More than eighty books are on his credit. He tried his hands almost on all literary genres. The artical studies his journey of Punjabi ghazals spanned on books and literary journals. This artical analyzes the uniqueness of his lyrical artestry in ghazal. One can esasily grasps the traditional layers in the tapestry of modern theme, which makes the poet even more relevant to the compentary world, in this case to the modern readers as well.

Keywords:

Native languages, Punjabi poetry, modern poetic trends, sufism, bhagti lyrical imagary, depth in Ghazals

سارے غزل گو شاعراں بارے میری رائے اے کہ اوہ ’گلجل‘ تاں لکھدے نیں، غزل نہیں۔۔۔ بھاریوں اوہ نظم، گیت تے دو جے شعری میداناں دے وڈے ماہر تے فنکار ہوندے نیں۔ پر ’غزل‘ دا اسلوب، الفاظ تے پیش کاری اوہناں لئی اوپری جُوه جا پدی ہے اوہدی اک وجہ تے ایہہ ہے کہ پنجابی شاعری دامتاز ’گیت‘ تے ’وار‘ دی پیکیری نینہ اُتے اُسریا ہویا ہے جد کہ غزل فارسی تے اردو ادب دی شعری اُتچ داکار نامہ ہے۔ سو بہت گھٹ پنجابی دے اجو کے شاعر ایسے نیں جو ایہدی سنتز تے سنتز اُتے اپنی پکی پکڑ رکھ پاندے نیں جتے نکی بجدی گیتاں دے آہنگ والی غزل آکھدے نیں۔ غزل دے شعری مزاج، فکری گہرائی تے نزاکت نوں بہت گھٹ شاعر سمجھدے نیں ایہہ گن صرف اوہناں شاعراں دے ہاں ملدا اے جنہاں دافارسی تے اردو ادبیات دا ڈونگھا مطالعہ اے تے اوہ ایہناں زباناں دے وکھرے تے جوڑویں اکھر (مرکبات)، ترکیباں، محاورے، نفسیات، مرکبات، محاورات تے باریکیاں نوں سمجھدے نیں فیہ پنجابی غزل وچ اُوندے کامیاب تجربے کر دے نیں۔ لہندے پنجاب وچ ایہدیاں ودھیریاں مثالاں موجود نیں کیونکہ فارسی اردو دا اثر ایہدے اُتے سگواں رہیا اے۔ چڑھدے پنجاب تے پرواسی پنجاب وچوں کجھ ناں نیں، جیہڑے اُنکلاں تے گنے جاسکدے نیں۔ مینوں بے حد خوشی ہوئی کہ ایہناں وچ اک ناں ڈاکٹر نریش جی داوی شامل ہو گیا اے تے سگواں ہو گیا ہے ڈاکٹر نریش جو ہندوستانی پنجاب وچ پنجابی اردو دے پرکھ شاعر نیں۔ آپ ۷ نومبر ۱۹۴۲ء نوں ملیہر کونٹلہ (پنجاب) وچ پیدا ہوئے تے پنجاب چوں ہی ساری تعلیم حاصل کیتی۔ پیشے دے اعتبار ناں پروفیسر سن، اچکل ریٹائرڈ زندگی گزار رہے نیں، اسی (۸۰) توں ودھ کتاباں دے لیکھک نیں۔ آپ نے ’ہندی غزل اُتے اردو دے اثرات (Impact of Urdu on Hindi Poetry)‘ اُتے پی ایچ ڈی دا مقالہ لکھیا۔ (۱) سوا سیں ویکھنے آں کہ اوہ پنجابی اُتے ہی دسترس نہیں رکھدے جو اوہناں دی مادری زبان سی سگواں ہندی، اردو تے فارسی دی، شعری زبان تیمجاورے دے دی ماہر نیں تے ایہناں بہو بولیاں دی رنگن نال اوہ اپنی غزلیہ شاعری نوں نکھار دے نیں مثلاً ایہہ غزل ویکھو:

زوپ رنگ رس دا آکار
جگ رچنا اوہ سر جن ہار
جو وسدا ہے عرشوں پار
میں لوچاں اُس دادیدار
میرے تے اُس دے وچکار
وہماں بھرماں دی دیوار

بوندہاں پر تُوں تچھ نہ جان
ساگر میرا ہی وستھار
ہے شاہاں داتشاہ فقیر
جس دی ٹھو کروچ سنسار
تُوں آتوں دی آتونا سکھ
جے نہیں ڈھاہ ہوندی دیوار
کون اُس نوں مارے گا زیش
جس دے سرتے را کھن ہار (۲)

ایہہ پوری غزل برصغیر دے کثیر اللسانی تے فکری وحدت والے وسیب دی بازگشت جا پدی اے۔ ایس وچ ہندی، اردو تے فارسی توں پنجابی وچ نظمائے اکھراں دی بہار وی اے تے بھگتی رس والی صوفی دی وحدت الوجود دی فکر دی مدھی جیہی رنگن وی۔ جیہڑی کائنات دے کنط کن ط وچ اکیونڈ رس دی کتھا اے۔ جیون دی ایہہ جوت منکھ نوں گیان تے وگیان راہیں منکنتا دے بھید دسدی ہے۔ سرت پہلی شرط ہے۔ سرت راہیں بے سرتی دے بھید لہجے جان تے اوہ گیان دات تے سواد دوویں دیندی اے۔ بے سرتی، باطل، بے لطف تے بوجھل ہوندی اے پر اوہ سوادلی جا پدی اے تے رنگیلی وی۔ ’ہوما‘ اوہدا ہی روپانتر اے اتے ہو میائی دے ایس رنگیلے تے دھاری دارسپ دی شوکر نوں نپ کے گھٹن والے ہی اپنے وجود وچ وگدی آنہد سرتی دی مدھر تائن سکدے نیں تے جیون نیں دی مٹھی، ٹھنڈی، گہری وگن دیاں سرتی لہراں نوں بھال سکدے نیں۔ ایس کیفیت دے مدوجزرتے وٹوون روپ ڈاکٹر زیش دے ہاں کئی تھان موجود نیں اک جھاکا ویکھو:

کس کس کولوں اصلی روپ چھپاواں میں
اندروسدے ’میں‘ دا اک پر چھاواں میں
ریچھ ایہو ہے جد چن سورج تھک جاوون
اپنا آپ جلا کے جگ رشناواں میں
جے کر ہومے کسے طراں کھیہہڑا چھڈے
مٹی سنگ رل کے مٹی ہو جاواں میں (۳)

مٹی ہو کے ابدی جلا پاون دی ایہہ سک کوئی سحری نہیں، چروکنی اے تے از لوں اے۔ ازل دی ایس سک نال فقیراں داسانگا ہوندا اے گوڑھا سا نگا۔ سچا۔ کھرا۔ نتر واں۔ ایسے لئی اوہ ’سچے‘ اگے مناجاتی

انداز وچ ہمکلامی کر دے نیں:

زندہ میری ہمت رکھ

میرے مولا عزت رکھ

ٹھکر اون دی جیرا بخش

پھر پیراں دی دولت رکھ

جورب دیندائے شکر مٹاں

مت بوہتے دی حاجت رکھ

ہووے جووی حشر زلیش

سچ آکھن دی جرات رکھ (۴)

من وچ جوت جگ کے لٹوین جاوے تے جگت سنسار دے ڈاڈھییاں داڈر نہیں رہندا۔ اوہ جگتارو

تے نڈر ہو جاندا اے تے اوہدا من بلھے شاہ جیہی حاکی ورودھ ندھڑ کی نال پکار اٹھدا اے:

ساڈے حصے داچان دیو

سچوں سچ آکھن دیو

پر جانتے پیرا ہے تاں

بے زباناں نوں بولن دیو

نُ لیا فیصلہ آپ دا

جُرم کی سی سمجھن دیو (۵)

سچ کہے نہیں ڈرے فقیر

رب لگدی گل کہے فقیر

ہر ہنجو وچ اُس دا عکس

جس دا پانی بھرے فقیر

کر کے نفس نوں پیراں ہیٹھ

اللہ سر دھرے فقیر (۶)

فقیر تے فقیری دی ایہہ رمز جو ڈاکٹر زلیش ہوراں سیہاتی اے پُرانی اے، صدیاں پُرانی۔۔۔

منکھ دے پہلے پنڈھ توں جڑی ہوئی، پر لگی ہوئی۔۔۔ ایہہ رمز سارے دھرماں دا بھیدا اے تے بھیدا جس تے

جدوی کھلے، نولیکا ہوندا اے۔ نولیکتا نروئی ہو کے فقیری برچھ دیاں جڑھاں نوں دُور تک لے جاندى اے تے منکھتا دی بھلیائی دی سوچ آلی چھاں کھلاردی جاندى اے۔ ایہو چھاں پرگتی شیل اگے ودھویاں ترقی پسند سوچ اکھواندى اے۔ جو پنجاب دے وسیب وچ صدیاں توں موجود اے۔ فرید، نانک، بلھا، وارث، توں گرو گوبند تائیں ایہہ پرگتی شیل سوچ پنجاب دی پچھان اے۔ ڈاکٹر نریش دی شاعری وچ ایہہ ساراں نابرتا دے انداز وچ ودھیریاں موجود نیں۔ اوہ لکھے شاہ وانگ ظلم تے زیادتی خلاف بغاوت دے علم وی بلند کر دے نیں تے وارث وانگ گجھا عصری شعور وی دیندے نیں جو زمانے دے حالات مطابق جیون تے جاگرن دی پریرنا دیندے نیں۔ ڈاکٹر نریش دے ہاں ایہہ رنگ ویکھو:

سپ بن جابر دے متھے وجیئے
آبغاوت دانواں راہ لہیئے
اپنا تن اپنا ہے، نگاہی سہی
پہلاں آ، ہوراں دے پنڈے کیئے
ایسے غزل دا اک مگلاسیک، شعر اے۔
تُو میری تہذیب دا احساس ایں
اے میرے پنڈ لملاکا دھجئے (۷)

لفظ دُھجئے، دا مطلب ہے، ٹاکی پرانے کپڑے دی لیر، اس شعر نوں پڑھ کے تیجی دُنیا دیاں تہذیبیاں دے منڈے نقش نظر سامنے گھسن لگدے نیں۔ ایہہ شعر اک پورا منظر نامہ اے۔ مینوں ایہہ شعر پڑھدیاں پیر فضل گجراتی دی غزل وچ ورتے اک لفظ ”پرو لے“ دی یاد آگئی۔ اوہناں دا شعر اے:

چونسی دے اک پرو لے تے زاہد نوں ساتی لے آندا
جو مشہد وٹوں آیاں سن، گرو دی دستاراں ہو گیاں (۸)

چونسی چار پنج سوتاراں دی تانی والا کپڑا ہوندا اے۔ موٹی تانی آلا کھدر۔ جد کہ دستار (پگڑی) عزت آبرو و دانشان، مشہد شہید ہون دی تھاں۔ شہادت گاہ (ایران دا اک شہر وی جس نوں طورس آکھیا جاندا اے) مطلب ایہہ ہے شراب پلان والے نے نیک تے پاکباز توں دستار نوں لاہ کے اوہنوں اک پرو لی جو گا کر دتا۔ انج ہی لفظ دھجئے اے جس نوں ڈاکٹر نریش نے کمال ورتیا ہے:

بُھل کما گئے نیں جھڑے تاں نہیں
حادثے زندگی توں بڑے تاں نہیں

تیلا تیلا نویں زندگی وچ لوے

آہلنے کھنڈ گئے نیں سڑے تاں نہیں (۹)

جویں اسیں پچھا نہہ لکھیا اے کہ ڈاکٹر زرش ہوراں دی فکری جاگرتی فقیری رنگی اے۔ پنجابی ادب دی روایتی صوفی فکر۔۔۔ برصغیر دی صدیاں بدھی امیرتے روشن فکر۔۔۔ دائی خلوص بھری فکر۔۔۔ منکھتا نال پیار کرن والی۔ اک دی اکائی نال پُرچی۔۔۔ سوجھ سیانف والی۔۔۔ سد یویں پیار والی۔۔۔ اک دو بے دی سار والی۔۔۔ وڈے چھوٹے توں زبھر۔۔۔ ماڑے دی آواز بن والی۔۔۔ اوہنوں اٹھان اُسارن والی۔۔۔ جد کہ ڈاکٹر زرش ہوراں دافن وی روایت تے جدیدی ٹیسی اُتے اے مثلاً پنجابی دے غزل بھنڈار دل گوہ کرینے تے ایہدی کلاسیکی روایت لئی بحر والیاں، کبت تے ڈیوڑھ رنگیاں غزلاں نال بھری اے۔ شاہ مُراد، گاموں خاں، مولا بخش کشنہ، عبدالغنی وفا، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، پیر فضل گجراتی، علامہ غلام یعقوب انور لئی بحر دیاں غزلاں دے ماہر سمجھے جان دے سن تے رُوف شیخ، علی محمد ملوک، سلیم کاشر تے یونس احقر وچکار لے سے دے نمائندہ حوالے بنے ط۔ جد کہ ”کئی بحر دی“ غزلیہ روایت وچ جنل کلیم پاکستان دے نمائندہ شاعر نیں۔ ڈاکٹر زرش دے ہاں بحر طویل اور بحر مختصر دوہاں دے بہترین نمونے ملدے نیں۔ سچی پچھوتے اوہ دوہاں بحر اں دے تازو نیں۔ مثالاً ویکھو:

۱۔ مٹیا! علم، میری ہے
اُس توں پراں فقیری ہے
میری ہے جان پیری ہے
ہڈھلی شرط فقیری ہے
ہڈھلی لوڑتاں روٹی ہے
مالک ہے جاں سیری ہے (۱۰)

(۲) بھل تیرے دا کوئی نہ شکوہ گلہ بیاس ہی اپنی تقدیر ہے ساقیا
ساڈی سادھاں فقیراں دی ایہو دُعا، ہسد اوسدار ہے ایہ تیرا میکدہ
میں کتے وی گیا، میں کتے وی رہیا، اپنا سنپرک ایداں ہی قائم رہیا
روز تیرا سُنہیا لیا نوندی رہی باس دو جنگلاں چوں لنگھدی ہوا
میں گناہ گار، عاصی خطا کارساں، تیری بخشش دا ہر دم طلبگارساں
تینوں دن رات واجاں میں کیہ ماریاں، لوکاں مینوں بنا چھڑا دیوتا (۱۱)

ساقی والی ورتن، لفظاں دا چننا، اسلوب دی سرلتا، غزل وچ فن دی روایت نال جڑت، ترقی پسند سوچ تے فکری نرولتا ڈاکٹر نریش دی غزل دا سوہنپ اے۔ اوہ کئی زباناں دے جانو نیں ایس لئی برصغیر دی اوہ نمائندہ زبان جیہڑی برطانوی راج توں پہلاں تائیں 'ہندوی' اکھواندی سی، دے اُگھے شاعر نیں۔ کیوں جے برطانوی راج دی 'ہندوی' وچ رچی صوفی فکر الوپ کردتی گئی یاں اوہدے اُتے گھگھو گھوڑیاں والے نقلی رنگ چڑھادتے گئے۔ اصل دُور رہ گیا۔ اکائی نکھڑ کے "دھجنیاں" ہوئی، پرولے ہوئی۔ جو صوفی دا باناسی۔ ڈاکٹر نریش اوہ صوفی فکر نال جڑے جا پدے نیں جو لو کائی دے احساس دی نمائندہ سی۔ مکدی گل ایہہ ہے کہ اوہ غزل دے آسمان دی کہکشاں نیں تے ایس سمندر دے تارووی نیں۔ اوہ غزل دے فکری تے فنی سمبندھ نوں جسم تے جان دے رشتے وانگ جان دے نیں تے غزل دی بحر نوں اس دے سرناویاں یاں وجود نوں وی اُنجے سمجھدے نیں، اکھدے نیں:

غزل تے بحر دار شتہ ندی تے لہر دار شتہ (۱۲)

ایس شعر توں اوہناں دی غزل وچ فنکاری تے ہنر کاری دی سمجھ نوں ویکھیا جاسکدا اے۔ ایسے کر کے نویں غزل دے نقاد گریڈیال روشن لکھدے نیں کہ:

”ہندی اتے اردو ساہت دے نال نال ڈاکٹر نریش دا پنجابی ساہت خاص کر کے پنجابی غزل وچ آدیوگ ستھان ہے“ (۱۳)

تے کنور چوہان دی راہ ہے:

”نریش پنجابی دے اوہناں کجھ کوشکتی شالی غزل کاراں وچوں اک ہے، جنہاں نے اس کھیتر وچ اپنی مولک شیلی ستھاپت کیتی ہے۔“ (۱۴)

اوہ غزل دے اُگھے شاعر نیں۔ اوہناں دی قادر الکلامی، مضمون اُتے دسترس تے اوہناں دے

غزلیہ حُسن نے اوہناں دی غزل نوں ست رنگا کر دتا ہے۔ ایہو اوہناں دی فن کاری ہے۔

زندہ رہندا ہے حقیقی فن نریش

تجھ جیوی ہندیاں ہن شہرتاں (۱۵)

حوالے

- (۱) سہ ماہی تمثیل جلد ۱۳، شمارہ ۵۲، ۵۳، جولائی تا دسمبر ۲۰۲۱ء، مدھیہ پردیش اکادمی بھوپال، پٹا ۶۔
- (۲) 'سہ ماہی ایکم'، جولائی - ستمبر، ۲۰۱۶ء، پٹا ۵۔
- (۳) 'سہ ماہی ایکم'، جنوری - مارچ، ۲۰۲۱ء، پٹا ۷۔
- (۴) 'سہ ماہی ایکم'، جولائی - ستمبر، ۲۰۱۶ء، پٹا ۵۔
- (۵) 'سہ ماہی ایکم'، جولائی - ستمبر، ۲۰۱۶ء، پٹا ۵۔
- (۶) 'سہ ماہی سانسجھ'، مارچ - اپریل، ۲۰۱۳ء، پٹا ۶۹۔
- (۷) 'سہ ماہی سانسجھ'، نومبر - دسمبر، ۲۰۱۳ء، پٹا ۵۸۔
- (۸) پرتی پکھ، فروری، ۲۰۲۰ء، پٹا ۲۱۔
- (۹) کاو کیاری، جنوری، ۲۰۲۰ء، پٹا ۲۳۔
- (۱۰) 'سہ ماہی ایکم'، اکتوبر - دسمبر، ۲۰۱۹ء، پٹا ۲۶۔
- (۱۱) 'سہ ماہی سانسجھ'، نومبر - دسمبر، ۲۰۱۳ء، پٹا ۳۔
- (۱۲) اجیت میگزین - جنوری، ۲۰۱۸ء، پٹا ۲۳۔
- (۱۳) غزل محفل - مارچ، ۲۰۲۱ء، پٹا ۱۴۔
- (۱۴) پرتی پکھ - مئی، ۲۰۱۲ء، پٹا ۲۱۔
- (۱۵) کاو لوک، جولائی، ۲۰۲۱ء، پٹا ۲۵۔

References

- (1) Sah-maahi *Tamsil*, vol.13, Issue: 52, 53, July-December 2021, Madhya Pradesh Academy Bhopal, p6.
- (2) *Sahityik Ekam*, July - September, 2016, p5.
- (3) *ibid*, January - March, 2021, p7.
- (4) *ibid*, July - September, 2016, p5.
- (5) *ibid*, July - September, 2016, p5.
- (6) *ibid*, March - April, 2013, p69.
- (7) *ibid*, November - December, 2013, p58.
- (8) *Prati Paksh*, February 2020, p21.
- (9) *Kav Kyari*, January 2020, p23.
- (10) *Sahityik Ekam*, October - December, 2019, p26.
- (11) *ibid*, November - December, 2013, p3.
- (12) *Ajit Magazine*, January 2018, p23.
- (13) *Ghazal Mehfil*, March 2021, p12.
- (14) *Prati Paksh*, May 2012, p21.
- (15) *Kav Lok*, July 2021, p25.

